

MAQOLLAR VA ULARNING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

ПОСЛОВИЦЫ И ИХ ЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ

PROVERBS AND THEIR LINGUISTIC FEATURES

Turdaliyeva Dilfuza Soloxidinovna,
FarDU, PhD

Anotatsiya: Ushbu maqolada xalq maqollari va ularning kelib chiqish xususiyatlari, lingvistik nuqtayi nazardan maqollar juda boy va qiziqarli tadqiqot ob'yekti hisoblanishi, ular orqali tilning grammatik, leksik, semantik va pragmatik xususiyatlarini o'rganish mumkinligi nazariy jihatdan yoritib berilgan. Maqollarning ko'p ma'noliligi, ramziyligi va umumlashtiruvchan xususiyati ularni tilshunoslikda alohida o'rganish zarurligi alohida ahamiyatga egaligi haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Аннотация: В данной статье теоретически рассматриваются народные пословицы и их происхождение, а также то, что с лингвистической точки зрения пословицы являются очень богатым и интересным объектом исследования и как их можно использовать для изучения грамматических, лексических, семантических и прагматических особенностей языка. Приводятся сведения о значении множественности, символичности и обобщающего характера пословиц, что обуславливает необходимость их отдельного изучения в языкознании.

Abstract: This article theoretically sheds light on folk proverbs and their origin, the fact that proverbs are a very rich and interesting object of research from a linguistic point of view, and that they can be used to study the grammatical, lexical, semantic and pragmatic features of the language. It is also noted that the multiplicity, symbolism and generalizing nature of proverbs make them particularly important for linguistics to study separately.

Kalit so'zlar: maqol, hikmat, naql, nutq, dunyoqarash, tarixiy tafakkur, qadriyat, lingvistik, grammatik, pragmatik.

Ключевые слова: пословица, мудрость, изречение, речь, мировоззрение, историческое мышление, ценность, лингвистический, грамматический, прагматический.

Keywords: proverb, wisdom, saying, speech, worldview, historical thinking, value, linguistic, grammatical, pragmatic.

Kirish. Maqollar — xalq og‘zaki ijodining qadimiy va muhim janrlaridan biri bo‘lib, avloddan-avlodga o‘tib kelayotgan, xalqning hayot tajribasini, dunyoqarashini, aql-zakovatini va ma‘naviy qadriyatlarini o‘zida mujassam etgan nodir lo‘g‘at xazinasidir. Ular nutqning ta‘sirchanligini, ifoda boyligini ta‘minlaydigan vosita sifatida tilshunoslikda alohida o‘rganiladi. Maqollar turli ijtimoiy va madaniy shart-sharoitlarda yuzaga kelgan bo‘lib, ular xalqning umumlashgan fikrini, hayotga qarashini ifoda etadi. Shu jihatdan maqollar xalq ongi va ma‘naviy dunyosi haqida bebaho ma‘lumot manbai hisoblanadi. Ularning mazmuni va shakli xalqning hayotiy tajribasiga, tarixiy voqealarga va madaniy muhitga bog‘liq ravishda shakllanadi.

Maqollar nafaqat tilning bir qismi, balki xalq ongi, tarixiy tafakkuri va dunyoqarashining yorqin ifodasidir. Shuning uchun maqollar tilaklar, naqlar va hikmatlar bilan yaqin aloqada bo‘lib, xalqning ruhiy hayotida muhim o‘rin tutadi.

1. Maqol tushunchasi va uning lingvistik ta‘rifi. Maqol – muayyan ma‘no-mohiyatga ega bo‘lgan, umumlashma fikrni ifoda etuvchi, ritmik va rifmali bo‘lgan xalq ijodining bir turidir. Lingvistik jihatdan maqollar ko‘p hollarda so‘z birikmasi yoki murossali gap shaklida bo‘lib, ular muayyan ijtimoiy, axloqiy va madaniy qadriyatlarni aks ettiradi. Maqollardagi ikki qismli tuzilish fikrning muvozanatli va ta‘sirli tarzda ifodalanishiga xizmat qiladi. Bu tuzilishda ko‘pincha birinchi qismi shart yoki sabab, ikkinchisi esa natija yoki xulosa rolini bajaradi. Masalan, "Erta turgan el boshlar" maqolida shart va natija munosabati bor. Ayrim maqollarda qarama-qarshilik prinsipi asosida ikki qismi yuzaga keladi. Masalan: "Yomonni do‘st tutsang — so‘ng pushaymon bo‘lasan". Bunday maqollarda inkor-iqror munosabatlari orqali g‘oya ifodalanadi. Bu esa maqolning ta‘sirchanligini yanada oshiradi.

Maqollar tarkibiy jihatdan qisqaligiga qaramay, murakkab ma‘nolarni o‘z ichiga oladi. Ular ba‘zan bir gap shaklida, ba‘zan esa ikki va undan ortiq gaplardan iborat bo‘lishi mumkin. Ularda tilning obrazli ifodalari, shablon konstruksiyalar va frazeologizmlar keng qo‘llaniladi.

2. Maqollarning grammatik va semantik xususiyatlari. Maqollar ko‘pincha ikki qismdan iborat bo‘ladi: birinchi qismi sabab yoki shartni, ikkinchi qismi esa natija yoki xulosani ifoda etadi. Masalan: «Mehnat qilgan – topar». Bu yerda birinchi qism – harakat (mehnat qilish), ikkinchi qism – natija (topish)dir. Grammatik jihatdan maqollar ko‘p hollarda sodda gap ko‘rinishida bo‘ladi, ammo ularda sodda gapdan farqli ravishda chuqur ma‘no yashiringan bo‘ladi. Maqollarda ishlatiladigan leksemalar ko‘pincha xalq tiliga xos, ommabop va ko‘p ma‘noli so‘zlardan iborat bo‘ladi. Bu so‘zlar xalq tafakkuriga xos bo‘lgan ramziylikni ifoda etadi. Masalan, "Qo‘lni kessang ham, jonni kesma" maqolida qo‘l – faoliyat, jon – inson shaxsiyati

ramzi sifatida ishlatiladi. Semantik jihatdan maqollar oʻta umumlashtirilgan fikrlarni ifoda etadi. Ular orqali muayyan voqea-hodisalar emas, balki ularning umumiy qonuniyatlari aks ettiriladi. Bu xususiyat maqollarni hayotdagi keng vaziyatlarga moslashtirish imkonini beradi. Koʻp hollarda maqollar metafora, metonimiya, ironiya, giperbola kabi semantik vositalar orqali yaratiladi. Bu vositalar maqolning taʼsirchanligini, taʼsirliligini va esda qoluvchanligini taʼminlaydi. Shuning uchun maqollar nafaqat maʼnoli, balki badiiy jihatdan ham boy ifoda hisoblanadi.

3. Maqollarning milliy xususiyatlari. Har bir millatning maqollari oʻsha xalqning tarixiy, madaniy va geografik sharoitiga mos holda shakllanadi. Masalan, oʻzbek maqollarida mehnat, oila, ota-ona, vatan, ilm kabi tushunchalar keng oʻrin egallaydi: «Ilm – xazina, amal – kalit» kabi.

Pragmatik jihatdan maqollar gapiruvchi va tinglovchi oʻrtasida aloqa oʻrnatish, munosabat bildirish vositasi boʻlib xizmat qiladi. Ular yordamida gapiruvchi oʻz fikrini muqaddam tayyor shaklda, xalq eʼtirof etgan formada ifodalaydi. Bu esa uning nutqini ishonchliroq qiladi. Maqollar muloqotdagi munosabatni ham belgilaydi. Masalan, tanbeh berishda: "Ish qilgan xato qiladi" degan maqol orqali gapiruvchi nafaqat tuzatishni, balki ruhiy qoʻllab-quvvatlashni ham maqsad qiladi. Shu tariqa, maqollar muloqotning emosional tarkibini ham taʼminlaydi. Maqollar pragmatik jihatdan dalil sifatida qoʻllanilishi mumkin. Ayniqsa, bahslarda yoki tortishuvlarda maqol orqali hukmni asoslash keng tarqalgan. Bu esa maqollarning logik va ijtimoiy funksiyasini namoyon qiladi.

4. Maqollar va ularning tarjimasi. Maqollarni boshqa tillarga tarjima qilishda toʻgʻridan-toʻgʻri tarjima qilish mumkin emas. Chunki har bir maqolda milliy va madaniy mazmun mujassam. Shu bois ularni maʼnoga mos holda, ekvivalent maqol orqali tarjima qilish maqsadga muvofiq. Badiiy adabiyotda maqollar qahramonlar tili orqali yoki muallif nutqida qoʻllanilishi mumkin. Bu holatda ular xarakter yaratish, vaziyatni tushuntirish, his-tuygʻularni yetkazish vazifasini bajaradi. Maqollar obrazli nutqning muhim unsuri hisoblanadi.

Publisistik uslubda maqollar jamoatchilikni ishontrish, taʼsir qilish, fikrni kuchaytirish maqsadida ishlatiladi. Maqollar orqali yozuvchi oʻz pozitsiyasini xalq ogʻzaki ijodiga tayanadigan uslubda bayon qiladi. Bu esa matnning taʼsirchanligini oshiradi. Ilmiy-ommabop yozuvlarda maqollar misol sifatida, ilmiy fikrni tushuntirish yoki soddalashtirish uchun foydalaniladi. Maqollar orqali maʼlumotni yanada taʼsirli va esda qoladigan shaklda yetkazish mumkin.

5. Хулоса. Maqollar xalqning aqliy va axloqiy merosidir. Ular nafaqat badiiy, balki lingvistik nuqtayi nazardan ham oʻrganilishi lozim. Maqollarni oʻrganish orqali

xalqning til boyligi, dunyoqarashi, qadriyatlari va madaniyatini anglash mumkin. Shu sababli, lingvistikada maqollarni tadqiq etish dolzarb masalalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirvaliyev A. “O‘zbek maqollari va ularning lug‘at tarkibi”, Toshkent, 2008.
2. Haydarov N. “Frazzeologiya va maqollar”, Toshkent, 2012.
3. Anvarov U. “Lingvistik tadqiqotlarda maqollar”, Samarqand, 2016.

